

CSOKNYA TÜNDE ÉVA

Kivételek a casum sentit dominus elve alól a commodatumnál

“Sed interdum et mortis damnum ad eum qui commodatum rogavit pertinet...”¹

Bevezetés

A haszonkölcsön-szerződés² fogalmilag feltételez egy szívességi elemet, ezért a jogirodalom valahol a jog és az erkölcs területének határvonalán helyezi el.³ Ez a kettősség a modern joggyakorlatban is komoly nehézséget okoz a haszonkölcsön és a pusztán szívességi viszony elhatárolásában, gyakran merül fel a kérdés: hol ér véget a szintiszta szívesség, és mikor kell már a haszonkölcsönre vonatkozó törvényi szabályokat alkalmazni? Bár FLUME úgy véli, a jogrendszer nem áll rendelkezésre az élet szokásos szívességei számára, és csak ha fontos ügyekről van szó – különösen olyan ügyleteknél, melyeket a szokásos módon ellenérték fejében vállalnak –, akkor kell egy szívesség ígéretének jogügyleti karaktert is tulajdonítani.⁴ Azonban tekintettel arra, hogy a polgároknak a törvény keretei között joguk van

¹ Ulp. D. 13,6,5,7.

² A haszonkölcsön-szerződés egy dolog használatának ingyenes átengedését jelenti, szívességi ügylet lévén pedig általában barátok, rokonok, szomszédok között köttetnek. Vö. BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs 2013. 301.; BESSENYŐ András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2010⁴. 363.; FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2013¹⁸. 498.; MAX KASER: *Das Römische Privatrecht III*. C. H. Beck, München, 1955. 445.; Reinhard ZIMMERMANN: *The Law of Obligation*. Oxford University Press, South Africa – Deventer – Boston, 1992. 189., továbbá a római haszonkölcsön-szerződéshez kapcsolódó átfogó, monografikus feldolgozások közül például lásd Barbara BERNDT: *Das commodatum: ein Rechtsinstitut im Wandel der Anschauungen, dargestellt anhand ausgewählter Einzelprobleme*. Peter Lang, Frankfurt am Main; Bern, 2005; Franco CARRESI: *Il comodato. Il mutuo*. UTET, Torino, 1957.; Franco PASTORI: *Il comodato nel diritto romano. Con contributi allo studio della responsabilità contrattuale*. Giuffrè, Milano, 1954; Franco PASTORI: *Comodato, contratto, responsabilità*. Cisalpino-Goliardica, Milano, 1986.; Franco PASTORI: *Il comodato in diritto romano*. Cisalpino, Bologna, 1995.; Pierluigi ZANNINI: *Spunti critici per una storia del commodatum*. Giuffrè, Milano, 1983.

³ Dieter NÖRR: *Ethik und Recht im Widerstreit? Bemerkungen zu Paul. (29 ad ed.) D. 13,6,17,3*. In: Martin Josef Schermaier – Zoltán Végh – Franz Steiner (hrsg.): *Ars boni et aequi, Festschrift für Wolfgang Waldstein zum 65. Geburtstag*. F. Steiner, Stuttgart, 1993. 269.

⁴ Vö. Werner FLUME: *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts, Band 2*. Berlin – Heidelberg 1992⁴, 86.; BERNDT, 2005. 145.

rá, hogy az életviszonyaikat szerződés által önállóan alakítsák, mégsem célszerű a felek szíveségi viszonyait a jogügyleti tanok alkalmazási területétől távol tartani.⁵

Ha tehát elfogadjuk a haszonkölcsönt szerződésként, különös fontossággal bír a felek veszélyviselésének szabályozása is, e tanulmány fókuszában pedig a *commodatum*-mal felmerülő, az általános szabályoktól eltérő esetek vizsgálata áll: a továbbiakban a *casum sentit dominus* elvének és *periculum* fogalmának pontosítása után kerül majd sor a Digestában szereplő kivételek bemutatására.

A *periculum* fogalmáról

A *casum sentit dominus*⁶ elve értelmében az olyan kárt, melyért felelősséggel senki nem tartozik, a tulajdonos viseli. Mielőtt mélyreható vizsgálat tárgyává tennénk az elv egyes esetekben való érvényesülését a *commodatum*-mal, szükségesnek látszik a veszélyviselés fogalmának tisztázása. Tekintettel arra, hogy a *periculum* – ahogy azt több szerző is hangsúlyozza⁷ – nem azonosítható általában a *vis maior*-ral, így a római jog kazuisztikájának megfelelően annak differenciált megközelítése szükséges.

A primer források vizsgálata során azt láthatjuk, hogy a *periculum* általában veszélyt jelent, értve e kifejezés alatt akár tengeri vész⁸, akár romlandó dolgokkal kapcsolatos,⁹ akár halál okozta¹⁰ veszteség kockázatát. A szakirodalomban MacCormack a *periculum* jelentésétartalmát az elméleti és a gyakorlati problémák szemszögéből vizsgálja,¹¹ MIQUEL szerint pedig a *commodatum*-mal kockázatmegosztásról van szó, melynek kiindulópontja a *periculum vis maioris* és *periculum custodiae* megkülönböztetése.¹² Ennek értelmezéséhez szükségesnek látszik a haszonkölcsönbe vevő (*commodatarius*) felelősségi mércéjének bemutatása: a Digestában találunk olyan forrást,¹³ amely *culpáért* teszi őt felelőssé,¹⁴ de akad olyan szöveg,¹⁵ mely szerint kivételes esetben lehet szó a haszonkölcsönbe vevő *dolusért* való felelősségéről is,¹⁶ ha a haszonkölcsön létrejöttét a haszonkölcsönbe adó (*commodans*) érdeke (*causája*) motiválja, így ebben az egyedi esetben a *bona fides*¹⁷ követelménye a megfordult érdekhelyzetre

⁵ Például a német bírói gyakorlat tisztán szíveségi ügyletnek fogadta el a hátszó rövid idejű átengedésének esetét (lásd BGH NJW 1974, 234, 235; OLG Zweibrücken NJW 1971, 2077, 2078), egy gépjármű rövid időre szóló átadását egy barátinak (OLG Frankfurt VersR 2006, 918) vagy egy hegyi nyaraló kölcsönadását a fiúgyermeknek és a jegyesének (OLG München NJW-RR 1993, 215).

⁶ „a tulajdonos érzi a véletlent”, lásd FÖLDI – HAMZA, 2013. 419.

⁷ Vö. JAKAB Éva: *Periculum és degustatio. Kockázateleptés a klasszikus római jogban*. In: Jakab Éva (szerk.): Tanulmányok dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2004. 217-222.; Martin PENNITZ: Die Gefahrtragung beim Weinkauf im klassischen römischen Recht. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 62 (1994), 278.

⁸ Lásd Ulp. D. 17,2,29,1.

⁹ Lásd Ulp. D. 26,7,5,9.

¹⁰ Lásd Paul. D. 5,3,40 pr.

¹¹ Lásd Geoffrey MACCORMACK: *Periculum*. *ZS* 96 (1979), 129-131.

¹² Lásd Juan MIQUEL: *Periculum locatoris*, *ZS* 81 (1964), 148.

¹³ Lásd Ulp. D. 13,6,5,2: „... *dolus et culpa praestatur*.”

¹⁴ Vö. René ROBAYE: Le prêt d'usage est-il un contrat de bonne foi en droit romain classique? *Revue internationale des droits de l'antiquité* 36 (1989), 395.

¹⁵ Lásd Ulp. D. 13,6,5,10: „*Interdum plane dolum solum in re commodata qui rogavit praestabit, ut puta si quis ita convenit: vel si sua dumtaxat causa commodavit, sponsae forte suae vel uxori, quo honestius culta ad se deduceretur, vel si quis ludos edens praetor scaenicis commodavit, vel ipsi praetori quis ultro commodavit.*”

¹⁶ BERNDT, 2005. 113.; Ulp. D. 13,6,18 pr.

¹⁷ Ehhez áttekintően az újabb irodalomból ld. Riccardo CARDILLI: „*Bona fides*” *tra storia e sistema*. Giappichelli, Torino, 2000?; FÖLDI András: *A jóhiszeműség és a tisztesség elve. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig*. Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis 9, Budapest, 2001.; Wiesław LITEWSKI: Das Vorhandensein

tekintettel megeleégszik a szándékosságért való felelősséggel. A források erre példaként azt az esetet említik, amikor a férj a feleségének ékszeret ad ünnepi alkalmakkor történő viselés céljából, és mindezt azért teszi, hogy a nőt megcsodálják.¹⁸ A *commodans* itt saját érdekében adja a dolgot, a töredékben is az ő érdekét emelik ki, hangsúlyozzák, de fogalmilag aligha képzelhető el olyan *commodatum*, amelynél a *commodatarius*nak semmilyen haszna nem származik az ügyletből, így ehelyütt érdemes inkább olyan mindkét fél érdekében álló szerződésről beszélni, melynek létrejöttét a haszonkölcsönbe adó érdeke motiválta.¹⁹ Az általános szabály értelmében azonban a *commodatum*ban egyedüli érdekelt *commodatarius custodia*-kötelezett:²⁰ Az *ulpians*i töredékek szerint ugyanis a haszonkölcsönbe vevő fokozott felelősséggel tartozik, kivéve ha a felek kifejezetten valami másban nem állapodnak meg.²¹ A *custodia*-kötelezett²² pedig olyan érdekelt adós, aki más dolgát kizárólagos őrizetében tartja, csak elháríthatatlan erőhatalomra (*vis maior, casus maior*) hivatkozva mentheti ki magát, és alsó balesetért (*casus minor*) is felelősséggel tartozik, így azt mondhatjuk, hogy a haszonkölcsön-szerződésnél a *periculum custodiae* egyértelműen a haszonkölcsönbe vevőt terheli. Amikor tehát a továbbiakban azt vizsgáljuk, mikor nem érvényesül a *casum sentit dominus* elve, akkor azokra az esetekre gondolunk, amelyekben a *periculum custodiae* mellett a *periculum vis maioris* is a haszonkölcsönbe vevőre nehezedik; ilyenkor mindig egy olyan eseményből kell kiindulnunk, melynek az emberi gyengeség ellenállni nem tud.²³

Bár az általános szabály értelmében a római haszonkölcsön tárgya *vis maior* okozta pusztulásának, rongálódásának veszélyét a haszonkölcsönbe adó köteles viselni, mégis előfordulnak a Digestában olyan esetek, amelyek arról tesznek tanúbizonyságot, hogy kivételes helyzetekben – például *culpa* közrehatása esetén,²⁴ a felek megállapodásától eltérő és rendeltetésellenes használatnál,²⁵ harmadik személynek történő jogosulatlan átengedésnél²⁶ vagy becsértéken átvett dolgoknál²⁷ – a haszonkölcsönbe vevő köteles a veszélyviselésre. A továbbiakban ezeket az eseteket vesszük górcső alá, és a római jogi szabályok ismertetésén túl a sarkalatos pontoknál utalunk a modern törvénykönyvek vonatkozó sajátosságaira is.

der formula in ius concepta mit der bona-fides-Klausel bei der Leihe. *Revue internationale des droits de l'antiquité* 45 (1998), 287-319.; Emanuele STOLFI: 'Bonae fidei interpretatio'. *Ricerche sull'interpretazione di buona fede fra esperienza romana e tradizione romanistica*. Jovene, Napoli, 2004.

¹⁸ Ulp. D. 13,6,18 pr.; BESSÉNYÓ, 2010. 364.; FÖLDI – HAMZA, 2013. 499.; BERNDT, 2005. 113.

¹⁹ Vö. Karlheinz MISERA: *Gebrauchsüberlassung und Schenkungsverbot unter Ehegatten*. Index 3 (1972), 397.; Dieter NÖRR: Die Entwicklung des Utilitätsgedankens. *ZS* 73 (1956). 78.

²⁰ Vö. Vincenzo ARANGIO-RUIZ: *Responsabilità contrattuale in diritto romano*. Jovene, Napoli, 1933²; MOLNÁR Imre: *A római magánjog felelősségi rendje*. JATE Press, Szeged, 1993; Heinrich H. PFLÜGER: Zur Lehre von der Haftung des Schuldners nach römischem Recht. *ZS* 65 (1947), 121-218.; Luis Paricio SERRANO: *La responsabilidad en el comodato romano a través de la casuística jurisprudencial*. In: Jaime Roset (ed.): *Estudios en homenaje al Profesor Juan Iglesias I*, Madrid, 1988. 459-504.; VISKY Károly: La responsabilité dans le droit romain à la fin de la République. *Revue internationale des droits de l'antiquité* 3 (1949), 437-484.

²¹ Például Ulp. D. 13,6,5,9; Geoffrey MACCORMACK: Custodia and culpa. *ZS* 86 (1972), 214.

²² A klasszikusok a *custodiát* az alsó balesetért való helytállásként definiálták, mely különleges őrzést igényel (*diligentia in custodiendo*). Vö. BERNDT, 2005. 111.; Hermann Gottlieb HEUMANN – Emil SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jena, Graz, 1958. *custodia* 1 a); Wolfgang KUNKEL: Diligentia. *ZS* 45 (1925), 268.

²³ Gai. D. 44,7,1,4: ...*cui humana infirmitas resistere non potest*.

²⁴ Ulp. D. 13,6,5,4.

²⁵ Például Ulp. D. 13,6,5,7 és Gai. D. 13,6,18 pr.

²⁶ Paul. D. 13,6,17,3.

²⁷ Ulp. D. 19,3,1,1 és Ulp. D. 13,6,5,3.

Az általános veszélyviselési szabály

Az általános veszélyviselési szabály érhető tetten a Gai. D. 13,6,18 principiumában, a forrás első részében²⁸ a jogtudós ugyanis azt tárgyalja, hogy a *commodatarius* mikor mentheti ki magát a felelősség alól: a haszonkölcsönbe vevő csak olyan esetekben nem felelős, melyeket nem tud elkerülni (*ita ut tantum eos casus non praestet, quibus resisti non possit...*). A fragmentum értelmében a *commodatarius* által elkerülhetetlen például a rabszolgáknak a haszonkölcsönbe vevő *dolusa* vagy *culpája* nélkül bekövetkezett halálesete (*veluti mortes servorum quae sine dolo et culpa eius accidit*), rablók vagy ellenség támadása (*latronum hostiumve incursus*), tengeri rablók aljas rajtaütése (*piratarum insidias*), hajótörés (*naufragium*), tűzvész (*incendium*), rabszolgák szökése (*fugas servorum*).²⁹ De amit a rablókról és a kalózkokról és a hajótörésről mondtunk, nyilvánvalóan csak abban az esetben fogadhatjuk el, ha valakinek úgy adtunk valamit kölcsön, hogy a dolgot utazásra magával vigye,³⁰ tehát amikor Gaius útonállókat, tengeri rablókat és hajótörést említ – és erre a haszonkölcsönbe adó veszélyviselési kötelezettségét írja elő –, mindig arról az esetről van szó, amikor valaki egy dolgot abból a célból vett kölcsön, hogy azt magával vigye utazásokra.

A *casum sentit dominus* elve jut kifejezésre egy Ulpianustól származó töredékben, a D. 13,6,5,7-ben³¹ írt: „amennyiben a lovat úgy adom kölcsön, hogy háborúba vezesd, az enyém lesz a veszély. Ugyanis ha egy rabszolgát mesteremberként adtam neked kölcsön, és az az állványról leesett, enyém a veszély – helyesel Namusa³² –, de ezt akkor tartom helyesnek, ha azért adtam neked kölcsön, hogy állványon dolgozzon.”³³ A haszonkölcsön-szerződés érvényes létrejöttével³⁴ a háborúba menetelhez kapott ló és az állványon történő munkavégzésre szánt rabszolga *vis maior* okozta pusztulásának kockázatát a haszonkölcsönbe adó viseli (*casum sentit dominus*),³⁵ amennyiben tud arról, hogy a *commodatarius* a lovat háborúba vi-

²⁸ Gai. D. 13,6,18 pr. *In rebus commodatis <talís diligéntia> praestanda est, <qualem quisque diligéntissimus pater familias suis rebus adhibet>, ita ut tantum eos casus non praestet, quibus resisti non possit, veluti mortes servorum quae sine dolo et culpa eius accidunt, latronum hostiumve incursus, piratarum insidias, naufragium, incendium, fugas servorum qui custodiri non solent...*

²⁹ Gai. D. 13,6,18 pr.

³⁰ Gai. D. 13,6,18 pr. ...*Quod autem de latronibus et piratis et naufragio dicimus, ita scilicet accipiemus, si in hoc commodata sit alicui res, ut eam rem peregre secum ferat...*

³¹ Ulp. D. 13,6,5,7 ...*Plane sic commodari, ut ad bellum duceres, meum erit periculum. Nam et si servum tibi tectorem commodavero et de machina ceciderit, periculum meum esse Namusa ait: sed ego ita hoc verum puto, si tibi commodari, ut et in machina operaretur...*

³² Namusa Servius Sulpicius Rufus tanítványainak egyike volt. Wolfgang KUNKEL: *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*. Böhlau, Weimar, 1952. 30-31.; Leopold WENGER: *Die Quellen des römischen Rechts*. Holzhausen, Wien, 1953. 484.

³³ Ulp. D. 13,6,5,7 ...*Plane sic commodari, ut ad bellum duceres, meum erit periculum. Nam et si servum tibi tectorem commodavero et de machina ceciderit, periculum meum esse Namusa ait: sed ego ita hoc verum puto, si tibi commodari, ut et in machina operaretur...*

³⁴ A római *commodatum* reálszerződés, így a kötelelem keletkezéséhez nem elegendő a felek megállapodása, hanem a dolog átadása is szükséges. A pusztá megállapodás alapján a használatba adás még nem követelhető, a *commodans* az ígért dolgot nem köteles átadni, azonban ha használatra önként átengedte, tartozik azt a lejáratig a haszonkölcsönbe vevőnél hagyni. Ahogy ez például a Paul. D. 13,6,17,3-ban is világosan kirajzolódik, a *commodatum* a haszonkölcsönbe adóra nézve *officii magison* túli kötelezettséget csak a teljesítést, a dolog átadását követően jelent. Azt láthatjuk, hogy a haszonkölcsön kezdetben pusztán szívesség és szabad belátás (*beneficium ac nuda voluntatis*), egy baráti szívesség (*officii magis*), ebben a fázisban egyedül a *commodans* áll, hogy a dolgot átadja-e, tehát teljesíti-e ígéretét. Ezt követően azonban a baráti szívesség átfordul (*converti*) *mutuas praestationes*be, azaz kölcsönös szolgáltatásokká alakul át. Vö. Paul. D. 13,6,17,3; Dieter NÖRR: Sulla specificità del mandato romano. *Studia et documenta historiae et iuris* 60 (1994), 382.; Gian Gualberto ARCHI: 'Donare' e 'negotium gerere'. In: Studi in onore di Edoardo Volterra I. Giuffrè, Milano, 1971. 678.

³⁵ FÖLDI – HAMZA, 2013. 419.

szi, illetve a rabszolgát állványon kívánja dolgoztatni – tehát ha a lovat háborúra adom kölcsön, akkor *meum erit periculum*, enyém lesz a veszély.³⁶

Az Ulp. D. 13,6,10 pr.³⁷ szintén az általános szabályra, a dolog szerződészerű használata utal, és világosan fogalmaz arról, hogy a *commodatarius* mikor nem köteles a dolog pusztulásának veszélyét viselni. Eszerint tehát két feltétel együttes fennforgása esetén nem kell helytállnia annak, aki a dolgot haszonkölcsönbe kapta: ha arra használta, amire kölcsönkapta (*si in eam rem usus est in quam accepit*),³⁸ és ha semmilyen *culpája* nem hatott közre a dolog megrongálódásában (*si eam in nulla parte culpa sua deteriore fecit*).³⁹ Így a forrás szerint a megállapodásnak megfelelő használat és a haszonkölcsönbe vevő gondatlanságának hiánya elegendő ahhoz, hogy a kárveszélyt a *commodans* viselje.

Kivételes esetek a Digestában

A *casum sentit dominus* elve alóli, Digestában fellelhető kivételek között elsőként a felek megállapodásának kereteit túllépő használat kérdését vizsgáljuk. Ennek iskolapéldája a már hivatkozott D. 13,6,5,7,⁴⁰ melyben nem csak az általános szabály található. A szövegben az *interdum* (néha) kifejezés is azt érzékelteti, hogy csak kivételesen kerül sor a károk haszonkölcsönbe vevő általi elszენvedésére. A szöveg értelmében tehát néha az viseli a dolog pusztulásának veszélyét, aki kérte, hogy a dolgot kölcsönadják neki (*Sed interdum et mortis damnum ad eum qui commodatum rogavit pertinet*), ugyanis ha kölcsönadok neked egy lovat azért, hogy a vidéki házadhoz vidd, de te háborúba vezeted, kötni fog a *commodatum*.⁴¹ Ahogy már az előzőekben is láthattuk, ugyanez vonatkozik rabszolgára is (*idem erit et in homine*).⁴² A haszonkölcsönbe adó veszélyviselési kötelezettségét megállapítottuk mind a háborúra kölcsönadott állat, mind az állványon történő munkavégzésre szánt rabszolga esetében. A megállapodás-ellenes használat kérdésében is létezik a párhuzam a ló és a rabszolga között: máskülönben ha a munkát a sima földön kell elvégeznie, te pedig az állványra felküldted, azt mondom, hogy a veszélyt, ami a dolog átadását kérő *culpájából* adódott, köteles ő maga viselni.⁴³ A rabszolga vagy a ló „természetes” halála⁴⁴ és az állványon történő munkavégzésből vagy a háborúba vitelből eredő pusztulás esete éles ellentétbe kerül a forrásban – és az egyes használatok közötti, a veszélyviselés szempontjából rendkívüli jelentőségű eltéréshez, a szembeállított tevékenységekben rejlő nagyfokú kockázati különbséghez kétség sem férhet –, így amennyiben a haszonkölcsönbe vett dolgot megállapodástól eltérően, illetve a megállapodásban foglaltak túllépésével használják, akkor már a *commodatarius* kénytelen a dolog pusztulásának kockázatát viselni. Azt mondhatjuk, hogy a használat célja meghatározása kérdésének a *commodatum*nál még nagyobb jelentősége lehet, mint más használati köteleknél, hiszen a visszterhes szerződések esetén is a tulajdonosra telepítjük ugyan a dolog

³⁶ Ulp. D. 13,6,5,7 ...*Plane sic commodari, ut ad bellum duceres, meum erit periculum...*

³⁷ Ulp. D. 13,6,10 pr. *Eum, qui rem commodatam accepit, si in eam rem usus est in quam accepit, nihil praestare, si eam in nulla parte culpa sua deteriore fecit, verum est: nam si culpa eius fecit deteriore, tenebitur.*

³⁸ Ulp. D. 13,6,10 pr.

³⁹ Ulp. D. 13,6,10 pr.

⁴⁰ Ulp. D. 13,6,5,7 *Sed interdum et mortis damnum ad eum qui commodatum rogavit pertinet: nam si tibi equum commodavero, ut ad villam adduceres, tu ad bellum duceres, commodati teneberis: idem erit et in homine ... ceterum si ut de plano opus faceret, tu eum imposuisti in machina, ... dico periculum, quod culpa contigit rogantis commodatum, ipsum praestare debere...*

⁴¹ Ulp. D. 13,6,5,7.

⁴² Ulp. D. 13,6,5,7.

⁴³ Ulp. D. 13,6,5,7 ...*ceterum si ut de plano opus faceret, tu eum imposuisti in machine ... dico periculum, quod culpa contigit rogantis commodatum, ipsum praestare debere...*

⁴⁴ MACCORMACK, 1979. 151.

pusztulásának veszélyét,⁴⁵ azonban azoknál a használatért kapott ellenérték enyhít a veszélyviselés kényszerűségének tulajdonosra nehezedő súlyán.

A fragmentum alapján egyértelművé válik, hogy míg az elsőként vizsgált esetben a *commodans* kénytelen a kárveszély viselésére, addig egy alacsonyabb fokú kockázattal járó használatban történő megállapodás esetén a haszonkölcsönbe vevő túllép a szerződés keretein – s ezáltal *custodia*-kötelezettségén is –, amennyiben háborúba megy vagy állványon dolgoztat. A *commodatarius* ezzel szerződést szeg, és amellet, hogy *ex contractu* felelősségre vonható, *furtum usus*⁴⁶ elkövetése által deliktuális adóssá is válik, használatlopás miatt is perelhető.⁴⁷ Mindezek folytán ő viseli a dolog pusztulásának kockázatát is, már *vis maior* esemény bizonyításával sem mentheti ki magát.⁴⁸

A felek megállapodásától eltérő használat mellett meg kell említenünk olyan eseteket is a *casum sentit dominus* elve alóli kivétel szabályok között, melyeknél valamilyen *culpa* közrehatásáról van szó. Az előző forrásnál maradvá, a rabszolga állványon történő foglalkoztatásáról szóló *ulpianusi* jogeset következő fordulatában⁴⁹ (*...aut si machinae culpa factum minus diligenter non ab ipso ligatae vel funium perticarumque vetustate...*) már nemcsak a haszonkölcsön tárgyat képező kőfaragó rabszolga szerződés szerű „használatáról” van szó, hanem a jogtudós a *diligenter*, *culpa* és *negligentius* kifejezéseket is említi. A rabszolga állványon történő munkavégzéséről szóló *casus* csupán látszólag egyezik meg az ugyanezen fragmentumban szereplő ló megállapodástól eltérő használatának példájával, hiszen a rabszolgánál a jogtudós egyértelműen *culpát* említ. MOLNÁR szerint itt hanyag magatartásról beszélhetünk,⁵⁰ hiszen a haszonkölcsönbe vevő kevésbé gondosan kötötte össze az állványt (vagy az öreg anyagból volt). Ha a *commodatarius* nem a megállapodásnak megfelelően a „sima földön” foglalkoztatja a rabszolgát, és a kár kifejezetten az állványon való foglalkoztatásból adódik, abban KUNKEl objektív felelősséget vél felfedezni: szerinte a kivételes felelősségre vonás nem indokolható ebben az esetben sem *custodiával*, sem „Diligenzpflicht”⁵¹ elfogadásával, így amennyiben egy kölcsönvett rabszolga egyszer veszélybe került, és semmilyen gondosság nem akadályozhatta meg az ő halálát, az nem is a gondossági kötelezettség megszegése, hanem inkább szándékos kihasználása a kölcsönvett dolognak.⁵² A kérdést a másik oldalról megközelítve, a leesés okainak vizsgálatával azonban a felelősségi szabályok alapján a probléma feloldhatónak látszik: az állvány összeszerelésével kapcsolatos *culpa* fennforgása esetén megtalálhatjuk azt, aki a rabszolga haláláért felelősségre vonható, önmagából ebből a *culpából*

⁴⁵ Az újabb irodalomból lásd Carsten Hanns MÜLLER: *Gefahrtragung bei der locatio conductio. Miete, Pacht, Dienst- und Werkvertrag im Kommentar römischer Juristen*. Ferdinand Schöningh, Paderborn – München – Wien – Zürich, 2002.

⁴⁶ Találunk más jogesetet is, amely ezt a nézetet támasztja alá: a haszonkölcsönbe vett dolog megállapodástól eltérő használata esetén a *commodatarius furtumot* követ el, Ulp. D. 13,6,5,8 *Quin immo et qui alias re commodata utitur, non solum commodati, verum furti quoque tenetur...*; *Furtum usus* szerepel továbbá: Paul. D. 47,2,1,3, Paul. D. 47,2,40, Ulp. D. 13,6,5,7, Ulp. D. 47,2,52,20, Inst. Gai. 3,196-197, Inst. 4,1,7, Pomp. 47,2,77(76) pr., Gai. D. 13,6,18 pr., vö. Manuel J. García GARRIDO: *El „Furtum usus” del depositario y del comodatario*. In: *Atti dell’Accademia Romanistica Costantiniana in onore di Mario de Dominicis IV*, Perugia, 1981, 843-860.; Paul-Louis HUVELIN: *Études sur le furtum dans le très ancien droit romain I*. A. Rey, Lyon, 1915; SERRANO, 1988. 459-504.

⁴⁷ Vö. ZIMMERMANN, 1992. 196.

⁴⁸ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, 2013. 251., 302., 317.

⁴⁹ Ulp. D. 13,6,5,7: *...aut si machinae culpa factum minus diligenter non ab ipso ligatae vel funium perticarumque vetustate, dico periculum, quod culpa contingit rogantis commodatum, ipsum praestare debere: nam et Mela scripsit, si servus lapidario commodatus sub machina perierit, teneri fabrum commodati, qui negligentius machinam colligavit.*

⁵⁰ MOLNÁR, 1993. 160.

⁵¹ KUNKEl, 1925. 273.

⁵² Uo. 273., továbbá vö. ARANGIO-RUIZ, 1933. 276.

viszont az is következik, hogy ilyenkor a haszonkölcsönbe vevő *ex contractu* felelősségre vonásának szerződészerű használat esetén sem lehet akadálya.

Ugyancsak kulpózus magatartásról esik szó a D. 13,6,5,4-ben: ha valakitől valamit öreg kora vagy betegsége folytán, vagy rablók erőszakkal elvettek, vagy ha valami hasonló történik, azt mondhatjuk, hogy ezek egyikét sem tudjuk a haszonkölcsönbe vevőnek felróni, kivéve, ha valamilyen *culpája* forog fenn (*nisi aliqua culpa interveniat*).⁵³ Ezért tűzvész vagy vihar vagy valamilyen más *vis maior* esetén nem felelős,⁵⁴ hacsak nem – ahelyett, hogy a haszonkölcsönbe vett dolgot mentette volna – a sajátját részesítette előnyben (*nisi forte, cum possit res commodatas salvus facere, suas praetulit*).⁵⁵ Látható, hogy a mentési munkálatok során még elháríthatatlan erőhatalom esetén is szerepe lehet *culpának*.

A *culpa* mellett *diligentiát* is említ egy másik *ulpianusi* forrásszöveg (Ulp. D. 13,6,5,3)⁵⁶ is, mely ráadásul egy újabb kivételes veszélyviselési esetről számol be, még hozzá a becsértéken átvett dolgoknál. A szövegben a felelősség és a veszélyviselés kérdése is felvetődik, eszerint az a fél van kedvezőbb helyzetben, akinek a dolgot haszonkölcsönbe adták, ezért *culpáért* és *diligentiáért* felel, azonban abban az esetben, ha a dolgot felbecsülték, az átvevő viseli a dolog pusztulásának veszélyét. A fragmentumban tehát a jogtudós megállapítja azt, hogy minden *periculum*ért (tehát *periculum custodiae*-ért és *periculum vis maioris*-ért egyaránt) köteles helytállni az, aki egy dolgot becsértéken vesz át. Ezt a megállapítást erősíti egy másik forrás is, az Ulp. D. 19,3,1,1.⁵⁷ A forrás szerint az *aestimatio* által az átvevőt terheli a veszélyviselés, így a dolgot vagy épségben tartozik visszaadni, vagy a megállapított becsértéket kell megfizetni. Egyes szerzők az itt megfogalmazott szabályt általánosan alkalmazhatónak tartják, és a szakirodalomban a szöveget főként a bizományi szerződéssel összefüggésben elemzik, azonban akad olyan nézet, melynek értelmében a bizományost nem terheli a véletlen pusztulás, hanem a veszélyviselés kérdésére a bizománynál az Ulp. D. 19,5,17,⁵⁸ adja meg a választ. A fragmentum szerint gyöngyöket adtak át felbecsülve azzal a megállapodással, hogy az átvevő fél ezek visszaadására vagy becsértékük megfizetésére köteles. Felmerül azonban a kérdés, hogy a dolgok pusztulása esetén ki viseli a veszélyt.⁵⁹ Ulpianus – bár a D. 13, 6, 5, 3-ban szereplő szabály értelmében ha egy dolgot felbecsülve adnak át, az átvevőt terheli a

⁵³ Ulp. D. 13,6,5,4 *Quod vero senectute contigit vel morbo, vel vi latronum ereptum est, aut quid simile accidit, dicendum est nihil eorum esse imputandum ei qui commodatum accepit, nisi aliqua culpa interveniat. Proinde et si incendio vel ruina aliquid contigit vel aliquid damnum fatale, non tenebitur, nisi forte, cum possit res commodatas salvus facere, suas praetulit.*

⁵⁴ Mivel itt is a fél *culpájával* hozható összefüggésbe a *vis maior*-ért való helytállási kötelezettség, hiszen azt kulpózus magatartás idézte elő, felfedezhető benne vétkességi elem, tehát itt beszélhetünk felelősségről. Vö. MOLNÁR, 1993. 195.

⁵⁵ Ulp. D. 13,6,5,4, továbbá vö. Hermann DILCHER: rec. Hans-Joachim Hoffmann: Die Abstufung der Fahrlässigkeit in der Rechtsgeschichte, unter besondere Berücksichtigung der culpa levissima. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 87 (1973) 572.; MACCORMACK, 1979. 129-172.; MACCORMACK, 1972. 149-219.

⁵⁶ Ulp. D. 13,6,5,3: *Commodatum autem plerumque solam utilitatem continet eius cui commodatur, et ideo verior est Quinti Mucii sententia existimantis et culpam praestandam et diligentiam, et si forte res aestimata data sit, omne periculum praestandum ab eo, qui aestimationem se praestaturum recepit.*

⁵⁷ Ulp. D. 19, 3,1,1: *Aestimatio autem periculum facit eius qui suscipit: aut igitur ipsam rem debet incorruptam reddere aut aestimationem de qua convenit.*

⁵⁸ Ulp. D. 19,5,17,1: *Si margarita tibi aestimata dedero, ut aut eadem mihi adferres aut pretium eorum, deinde haec perierint ante venditionem, cuius periculum sit? et ait labeo, quod et pomponius scripsit, si quidem ego te venditor rogavi, meum esse periculum: si tu me, tuum: si neuter nostrum, sed dumtaxat consensimus, teneri te hactenus, ut dolum et culpam mihi praestes. actio autem ex hac causa utique erit praescriptis verbis.*

⁵⁹ Bár a klasszikus korban alkalmazandó általános elv a *periculum est emptoris* szabálya volt, azonban az egyes jogintézmények eltérő képet mutathatnak. Lásd JAKAB 2004, 206-207.

kárviselés – a bizományi eladásnál a becslés megtörténte ellenére egy sajátos megoldásról számol be, melynek értelmében Labeo és Pomponius az ügyletet kezdeményező félre hárítja a kárviselés kényszerűségét, kezdeményező fél hiányában pedig az átvevő csak *dolus*ért és *culpá*ért felel.⁶⁰ A jogesetben a felek megállapodása egyértelműen bizományi eladásról árulkodik, így szabályként alkalmazni azt nem tudjuk a haszonkölcsönnél, azonban Brinz nézete – miszerint magával az *aestimatio*val együtt jár a veszélyviselés átszállása is – igaznak látszik a *commodatum* esetében.⁶¹

A becsértéken átvett dologgal kapcsolatos források egymással való összefüggéseiben való vizsgálata folytán eljuthatunk annak megállapításáig, hogy amennyiben a haszonkölcsönbe vevő a *commodatum* tárgyat felbecsülve kapta meg, a *casum sentit dominus* elve nem érvényesül, és ilyenkor is a *commodatarius*t terheli a veszélyviselés.

A továbbiakban pedig a rendeltetésellenes, illetve a szokásszerű rendeltetéstől eltérő használat eseteit vizsgáljuk. A *commodatarius* köteles a dolgot a *bona fides* követelményeinek megfelelően használni, így a rendeltetészerű használattal nyilvánvalóan nem fér össze például a hátszó szekér elé fogása, a kölcsönkapott ünneplő ruha munkához való felvétele, továbbá – ahogy a források is mutatják –⁶² a rabszolgát sem szabad olyan munkára alkalmazni, mely számára szokatlannak minősül.⁶³ A dolog rendeltetésellenes használata ilyen esetekben is a *furtum usus* területére vezet, akárcsak a megállapodástól eltérő használat esetén láthattuk, tehát a veszély átszállása ilyenkor is indokolt.

Érdekes lehet a következőkben említést tennünk a *commodatum* D. 13,6,3,6-ban⁶⁴ említett rendhagyó esetéről (*commodatum ad ostentationem*) is, ahol ugyan nem rendeltetésellenes, de a szokásszerű rendeltetéstől eltérő, és mégis a felek megállapodásának megfelelő használattal találkozhatunk. Az általános szabályok értelmében az ingyenes dologhasználat tárgyát – tartós használati jogviszony lévén, a fogalmából is következően – elhasználhatatlan dolog, *res non consumptibilis* képezi, ugyanis csak így egyeztethető össze a használat joga a specifikus visszaszolgáltatási kötelezettséggel.⁶⁵ Mégis találkozhatunk olyan kivételes esettel, amikor elhasználható dolgot adnak haszonkölcsönbe. Mivel a *res consumptibilis* rendeltetészerűen használni csak az állag elfogyasztásával, megsemmisítésével lehet,⁶⁶ ezért annak specifikus visszaszolgáltatása csak a szokásszerű rendeltetéssel meg nem egyező, kiállítási vagy megtekintési célú⁶⁷ haszonkölcsönbe adásnál képzelhető el. Így példaként említhető a pénznek – tekintettel arra, hogy az elhasználható dolognak minősül, melynek rendeltetészerű használata az elköltés – a pénzváltó kirakatában történő elhelyezését célzó átadása.⁶⁸

Vajon a dolog szokásszerű rendeltetésétől eltérő használatából – a korábban mondottak mintájára – feltétlenül következik a haszonkölcsönbe vevő veszélyviselési kötelezettsége? A

⁶⁰ Friedrich Adolph SCHILLING: *Lehrbuch für Institutionen und Geschichte des Römischen Privatrechts* III. J. A. Barth, Leipzig, 1846. 608.

⁶¹ Alois von BRINZ: *Kritische Blätter civilistischen Inhalts: 1 Die Lehre von dem Contractus aestimatorius*. Enke, Erlangen, 1852. 37.

⁶² Például Ulp. D. 13,6,14: *Si servus meus rem meam tibi scienti nolle me tibi commodari commodaverit, et commodati et furti nascitur actio et praeterea conditio ex causa furtiva*.

⁶³ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, 2013. 302.

⁶⁴ Ulp. D. 13,6,3,6 *Non potest commodari id quod usu consumitur, nisi forte ad pompam vel ostentationem quis accipiat*.

⁶⁵ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, 2013. 301.

⁶⁶ „Ilyenek az élelmiszerek, ipari nyersanyagok (ezeknél a feldolgozás jelenti az elhasználást), a tüzelőanyagok, stb. Ide tartozik a pénz is...” BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, 2013. 157.

⁶⁷ „ad pompam vel ostentationem”, Ulp. D. 13,6,3,6.

⁶⁸ Az elköltés pedig ezáltal a pénztulajdonos szempontjából elfogyasztásnak tekintendő. BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, 2013. 157.

források között nem találunk erre történő utalást. És bár az általános szabályok szerint a *commodatarius* köteles a dolgot rendeltetésének megfelelően használni, azonban – tekintettel arra, hogy a fent vizsgált rendhagyó esetben a felek megállapodása kifejezetten a *commodatum* tárgyat képező dolog szokásszerű rendeltetésétől eltérő használatára irányul, így szerződészegésről, *furtum usus*ról itt nem beszélhetünk – úgy látszik, hogy a felek megállapodása a szerződési szabadság elvével is összhangban felülírja a rendeltetésellenesség veszélyviselés átszállását eredményező jogkövetkezményét, és az általános veszélyviselési szabályok alkalmazásának van helye ebben a rendhagyó esetben.

Mivel a haszonkölcsön-szerződés egy személyes szívesség, személyhez kötött jellege nem teszi lehetővé a további „alhaszonkölcsönt”, így a kölcsönkapott dolog harmadik személynek történő átengedése esetén felmerülhet a szerződésellenesség, hiszen a megállapodással ellentétesen mondhatjuk a harmadiknak való átadást, azonban a szerződés rendeltetésével is ellenkezni látszik e magatartás.⁶⁹

A *Digesta* egyes fragmentumaiból kiderül, hogy a *commodatarius* a haszonkölcsön tárgyat képező dolgot az antik szabályok értelmében – eltérő kikötés hiányában – sem adhatta át használatra harmadik személynek. Ha ezt ennek ellenére megtette, a dolgot továbbadta, és ezzel a másik *commodatarius* ügyletét folytatta,⁷⁰ a haszonkölcsönbe vevő magatartásával nemcsak a szerződést szegte meg, hanem *furtum usust* is megvalósított,⁷¹ felelősségre vonását így már nem akadályozhatta semmilyen felelősségi mérce. A *commodans actio furtit* indíthatott, illetve *ex contractu* is perelhetette az esetleges kár megtérítésére, itt tehát – bár harmadik személyt említünk – tulajdonképpen nem is másért való felelősségről van szó, hanem saját *delictum*áért köteles helytállni a *commodatum* tárgyat másnak használatra továbbadó *commodatarius*.⁷²

Az ügylet személyhez kötött jellege nem teszi lehetővé a haszonkölcsön tárgyat képező dolog használatának átengedését harmadik személy számára. A *subdepositum* mintájára leszögezhetjük, hogy amennyiben a haszonkölcsönbe adott dolog másra bízása mégis jogszerű lett volna (amennyiben a felek így állapodtak meg), akkor a haszonkölcsönbe vevő nem felelt, tehát a megállapodás itt is felülírja a rendeltetésellenességet. A felek ellenkező megállapodása hiányában tehát a harmadik személynek való továbbadás jogellenesnek minősül, ilyen esetben a *commodatarius* saját szerződészegéséért felel, és viseli a dolog *vis maior* okozta pusztulásának veszélyét.

⁶⁹ A modern törvénykönyvek sem egységesek e kérdésben: míg a német polgári törvénykönyv a szerződésellenes használat körében említi meg és emeli ki a dolog használata harmadik személynek történő jogosulatlan átengedését, továbbá a dolog hanyagság folytán való jelentős veszélyeztetését, addig az osztrák és svájci szabályozás korábbi visszakövetelési jogot ad a haszonkölcsönbe adónak egyrészt a szerződésellenes, megállapodás-ellenes használat, másrészt pedig a harmadik személynek való átengedés, illetve jogosulatlan átengedés esetén. Elhatárolandó azonban a harmadik személynek történő jogosulatlan átengedéstől a harmadik személy által a megállapodott használati cél keretei között megvalósított ún. „Mitgebrauch”, például egy nyaraló haszonkölcsönbe adásakor a haszonkölcsönbe vevő családtagjai általi használat, vagy az őrzéshez, fenntartáshoz igénybevett segítők. Az ilyen harmadik személyekért a haszonkölcsönbe adónak helyt kell állnia (lásd BGE 4C.307/2003). Az új Ptk. vonatkozó szakaszai hasonlóan rendelkeznek a vizsgált kérdésekről, és a szóhasználat korábbi Ptk.-hoz képest végbement változása mellett („szerződésellenesen”, „nem szerződészerűen”) azt láthatjuk, hogy míg a harmadik személynek történő átengedés jogosságáról és jogkövetkezményeiről az új szabályozás részletesebb rendelkezéseket tartalmaz, addig mindkét törvény felmondásra jogosítja fel a kölcsönadót, ha a kölcsönvevő a dolgot szerződésellenesen használja. Lásd BGB § 605 (2); OR Art. 309 (2); ABGB § 978; 2013. évi V. törvény, 6:358. § (1) (3) (4), 6:359. § (4) b); 1959. évi IV. tv., 2013. évi V. tv., továbbá vö. Kommentár a Ptk. 585. §-ához, BDT2001.524.

⁷⁰ Paul. D. 13,6,17,3.

⁷¹ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS, 2013. 302.

⁷² FÖLDI, 2001. 246.

Összegzés

A *casum sentit dominus* elvének *commodatum*-nál való alkalmazhatósága kapcsán megállapítottuk, hogy a primer források is számos kivételt említenek az általános szabály alól, majd ezek mentén haladva vizsgáltuk az egyes Digestából vett szöveghelyeket, és állapítottuk meg a haszonkölcsönbe vevő kárveszélyviselési kötelezettségét a felek megállapodásától eltérő használat, szerződésellenesség, *culpa* közrehatása, becsértéken átvett dolog és harmadik személynek történő jogosulatlan átengedés esetén. A fragmentumokban felmerült továbbá az *ex contractu* perlésen túl a megállapodás keretein való túlterjeszkedés folytán a haszonkölcsönbe vevő által elkövetett *furtum usus* miatti felelősségrevonás lehetősége is. A kivételekkel kapcsolatban kitértünk a rendeltetésellenesség kérdésének összetett voltára és a rendhagyó *commodatum* esetére is, a *casusok* alapján pedig levezettük a felek megállapodásának a szokászerű rendeltetéstől eltérő használatot felülíró voltát.

Összességében megállapíthatjuk, hogy számos olyan esetet tudunk felsorakoztatni, mely arról tesz tanúbizonyságot, hogy a *casum sentit dominus* elve általános szabályként való érvényesülése ellenére a haszonkölcsönbe vevő könnyen kerülhet olyan helyzetbe, hogy a dolog tulajdonosa helyett neki kell viselnie a dolog pusztulásának veszélyét.

TÜNDE ÉVA CSOKNYA

Exceptions to the Principle of *casum sentit dominus*
at the Roman Loan for use

(Summary)

The study focuses on the examination of those cases where there is no possibility to apply the general rule of *periculum*, the principle of *casum sentit dominus* at the loan for use (*commodatum*). The legal cases taken from the Digest serve as a guide of this study in the course of presenting the exceptions and legal consequences.

First of all, it seems necessary to clarify the meaning of the term *periculum* based on the sources of the Digest and some authors. In addition, I find it reasonable to distinguish the conception of *periculum vis maioris* and *periculum custodiae*. Although the risk of the destruction caused by *vis maior* is usually taken not by the borrower (*commodatarius*) of the object, excellent examples can be found for the risk of *commodatarius* as well: *Sed interdum et mortis damnum ad eum qui commodatum rogavit pertinet*.⁷³ As the liability of *commodatarius* extends to *custodia*, according to the general rules he is also responsible for *casus minor*. Thus, when the question of *periculum* arises regarding *commodatum*, we should mean *periculum vis maioris* by that.

The general rules are followed by the review of exceptional cases to the principle of *casum sentit dominus* at *commodatum*. We investigate the issue concerning the use diverging from the agreement – pointing out the legal case of Ulpian in D. 13,6,5,7 –, furthermore the transference to a third person, the divergence from proper use (Ulp. D. 13,6,3,6), the negligent behaviour of *commodatarius* (Ulp. D. 13,6,5,4) and the case of receipt at an assessed value (Ulp. D. 13,6,5,3).

⁷³ Ulp. D. 13,6,5,7.